

УДК177.9 : 141 «652»
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1133210>
orcid.org/0000-0002-0799-1789

Ярослав БЛОХА

БЛОХА Ярослав Євгенійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, заступник декана історичного факультету з навчальної роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії.

ІДЕЯ ПОЛІТИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ (НА ОСНОВІ ПОГЛЯДІВ ПЛАТОНА ТА АРІСТОТЕЛЯ)

У статті розкрито ідея політичної справедливості на основі аналізу поглядів представників періоду «високої класики» у розвитку грецької філософії – Платона та Арістотеля.

Встановлено, що як Платон та Арістотель стверджують, що політичною справедливістю є вимога, щоб кожен займався тим, що визначено йому його природою. У цьому сенсі найкращим станом є певний стійкий соціополітичний баланс, у рамках якого досягається загальна задоволеність і вирішуються конфлікти.

Ключові слова: *справедливість, рівність, нерівність, монархія, аристократія, демократія, олігархія, політія.*

Найважливішою характеристикою політичного мислення стародавніх греків був натуралізм – уявлення про те, що всім речам в цьому світі відповідають певні природні «зразки», які виступають в якості природного мірила кожної речі. У той же час саме життя ніби підказувало, що буття, частиною якого є людина, влаштоване ієрархічно – відповідно до деякого загального принципу, на основі якого стає можливим розрізняти якісні характеристики кожного елементу світобудови відповідно до певного уявлення про благо. Відповідно до даного уявлення, світ є впорядкованим Цілим, всередині якого ніщо не виглядає довільним: усі речі розташовуються у певному порядку, що утворює природну гармонію світобудови. Ця гармонія мислилася як універсальна: одночасно вона поширювалася і на універсум у цілому, і на соціально-політичну організацію, і на психо-фізичну структуру людської істоти.

© Я. Є. Блоха, 2017

На подібних космологічних уявленнях (що сягають своїм корінням в міфологію) політична філософія засновувала своє розуміння того, яким має бути справедливий устрій міста-держави, адже основою трактування категорії «справедливість» в античній політичній філософії була специфічна культура з властивим їй «полісним мисленням», замкнутим на певному політичному співтоваристві, локалізованому в часі та просторі [2].

Практичним же імпульсом для розгортання подібної політико-філософської рефлексії стало просте запитання: як припинити нескінченні громадянські війни і знайти таку форму політичної організації суспільства, яка задовольняла б усіх представників воюючих сторін? Власне, тут і виникає питання про особливий нормативний політичний порядок, у рамках якого вирішується проблема пропорційного розподілу політичної влади.

Так, Платон і Арістотель, які добре знали політичну практику демократичних Афін після Перікла (і знаковою подією тут є кара Сократа), в своїх роботах виступають суворими критиками демократії, по суті отожднюючи її з охлократією – владою натовпу, «чорні» [4, с.557-562]. Одночасно обидва мислителі є і противниками олігархічного правління (влада багатих), яке існувало в багатьох грецьких полісах. Завдання, яке ставлять перед собою і Платон, і Арістотель, полягає в тому, щоб знайти теоретичні підстави для політичного устрою, який ґрунтувався б не на користь бідної більшості (демократія) і не на домагання багатой меншості (олігархія), а на доводах розуму. При цьому кожен мислитель, вирішуючи загальну проблему, пропонує власний проект політичного устрою і власну логіку його обґрунтування.

Виводячи принцип справедливості з концепції будови космосу Птолемея, відповідно до якого кожна людина і кожна річ мають своє місце і функцію, відведену безособовим вселенським законом, Платон проводив аналогію між взаємозв'язками в природі і людському суспільстві. Він стверджував, що підтримка даного порядку і гармонії, як у взаєминах з природою, так і в житті громади, справедлива і мудра [2].

Міркування про політичну справедливість Платона в теоретичному плані обумовлені його космологічними і антропологічними поглядами. Згідно з основними положеннями платонівської космології, універсум має потрійну структуру: це вищий світ умосяжних ідей або прототипів; душа світу, що охоплює світ чуттєвих речей; тілесний світ чуттєво сприймаємих речей.

Ці три світи розташовані в ієрархічному порядку так, що умосяжні сутності розташовуються вгорі, а тілесні (чуттєві) – знизу. Душа займає проміжне положення і за своєю природою ближча до Розуму.

Подібним чином відповідно до Платона влаштована і людська душа. У ній ми також знаходимо три основні начала: розумне, за допомогою якого людина здатна міркувати, пожадливе, яке спрямовує помисли людини до чуттєвих речей, і проміжне – шалене начало, яке за своєю природою тяжіє до розумного.

Гармонію, рівновагу всіх трьох начал людської душі, при якому безумовно панує розум, Платон і називає справедливістю. А людина, яка привела ці три начала в належну рівновагу, буде називатися справедливою. «Така людина не дозволить жодному з наявних у його душі начал виконувати чужі завдання або докучати одна одній взаємним втручанням: вона правильно відводить кожному з цих начал дійсно те місце, яке їм властиве; вона володіє собою, приводить себе в порядок, і стає сама собі другом ... » [4, с.443]. Навпаки, несправедливість – це «сум'яття і блукання різних частин душі, їх розгнuzданість і боягузтво і до того ж ще невігластво – словом, всіляке зло» [4, с.444]. Таким чином, справедливість людської душі – це правильний порядок панування, несправедливість же – порушення цього порядку.

Подібне розуміння етичної справедливості проєктується Платоном і на устрій держави. Ідеальна політична спільнота, якою вона зображена в трактаті «Держава», – це ієрархічне суспільство, що складається з трьох станів – філософів-правителів, воїнів (вартових) і ділків (ремісників та землеробів). Кожен стан має чітко окреслену сферу діяльності, вихід за межі якої розцінюється Платоном як вищий злочин. Так, завданням правителів є улаштування державного життя відповідно до вищих знань, завданням воїнів-вартових – охорона існуючого порядку, завданням нижчих прошарків – економічна діяльність на благо держави.

Подібно до етичної справедливості (справедливості окремої людини) політична справедливість, за Платоном, – це встановлення належних відносин панування [4, с.412].

Виправданням же подібного стану речей стає ідея про те, що люди неоднакові за своєю природою і від народження мають різні природні задатки. У одних від народження переважає розумне начало, інші – більше схильні до плотських задоволень. Останніх, вважає Платон, абсолютна більшість. Але якщо суспільство, подібно до душі, розділяється на розумну і нерозумну частини, то воно повинно бути точно так же приведене у відповідність до принципу ієрархії, яка стверджує панування розумного начала. Природним чином Платон приходиться до ідеї кастового суспільства, в якому правлять царі-філософи [3, с.18].

Проєкт Платона, незважаючи на його теоретичну стрункність, тим не менш, є утопічним, оскільки прагне гарантувати безпечне і найбільш сприятливе положення аристократії. Причому гарантувати від-

повідним чином – апеляцією до необхідності правління царів-філософів. Учень Платона Арістотель, в загальному керуючись тим же завданням (приборкання низинних інстинктів натовпу, як і нерозумних апетитів багатих), йде іншим шляхом, спрямовуючи свої теоретичні зусилля в першу чергу на те, щоб створити «працюючу», практично дієву теорію справедливого міста-держави.

Проблема ускладнювалася тим, що на практиці існувала велика кількість полісів, котрі мали різний устрій, який більшою чи меншою мірою відповідав ідеальному зразку. Тому завданням філософа був не пошук абсолютного, ідеального варіанту, а спроба знайти таку форму політичного устрою (попередньо дослідивши всі наявні емпіричні форми), яка була б найбільш придатною для життя («гарне суспільство»). Тому якщо у Платона питання про справедливість отримує єдине і остаточне вирішення на основі звернення до якогось вічного і незмінного зразку, то у Стагірита немає однозначної відповіді на питання «Що вважати справедливим?». Логіка міркувань Арістотеля – політична, рухома швидше практичним розумом, а не абстрактним світоглядом, як у Платона.

На сторінках «Політики» при розборі права на владу різних категорій громадян найбільш труднощі у філософа викликає питання: хто повинен правити – основна маса вільнонароджених або тільки самі добродесні громадяни, яких в державі меншість? Якщо право перших на владу пов'язане з їх спадковою гідністю, то право других – безсумнівно, з їх особливими особистими якостями, які не можна ігнорувати. По суті, це питання про те, що є кращим – громадянська рівність, обумовлена давньою традицією, або нерівність, заснована на заслугах (меритократія) [3, с.19].

З одного боку, вибір здається очевидним: «Що ж означає, повинні панувати і стояти на чолі всього люди порядні? Але в такому разі інші неминуче втратять політичні права, як позбавлення честі займати державні посади» [1]. Повага честі і гідності вільного громадянина зобов'язує нас неухильно дотримуватися принципу громадянської рівності при розподілі посад, стверджує Арістотель. А це значить, що ми повинні зробити вибір на користь правління більшості, навіть якщо ця більшість складається не з найбільш добродесних громадян. Цьому знаходиться і своєрідне виправдання: «... адже може виявитися, що більшість, з якої кожен сам по собі і не є окремим, об'єднавшись, виявиться краще за тих, що не порізно, але в своїй сукупності, подібно до того як обіди в складчину бувають кращими за обіди, влаштовані на кошти однієї людини» [1].

Отже, за Арістотелем, вибір щодо того, що є кращим, – громадянська рівність або меритократія (влада заслужених) – завжди пови-

нен мати контекстуальний характер. Ні традиційні права більшості, ні виняткові права добросчесної меншості не можуть служити підставою для остаточного вирішення проблеми справедливості на користь тієї або іншої групи претендентів. Усе залежить від конкретної ситуації. В одних випадках слід керуватися принципом громадянської рівності, в інших – варто віддати перевагу нерівному розподілу. Спроба вирішити проблему справедливості на підставі тільки одного принципу – рівності або нерівності – неминуче веде до громадянських воєн і міжусобиць, що і демонструє приклад демократії та олігархії. Тому віддавати кожному своє – рівним рівне, а нерівним нерівне – Арістотель вважає сутністю справедливості [1]. У власне ж політичному плані Стагірит виступає прихильником змішаного правління, що поєднує в собі елементи демократії і олігархії, з сильною аристократичною складовою [1].

Таким чином, можемо стверджувати, що вирішення проблеми справедливості в політичній філософії Платона та Арістотеля включає в себе чотири основні моменти:

– уявлення про те, що рівність між людьми є не абсолютною, а відносною: цю ідею найкраще виражає принцип Арістотеля «рівне для рівних» (і навпаки, «нерівне для нерівних»). Виходячи з цього, справедливість трактується як вимога, щоб кожен займався тим, що визначено йому природою. У цьому сенсі найкращим станом є певний стійкий соціополітичний баланс, в рамках якого досягається загальна задоволеність і вирішуються конфлікти;

– пріоритет у всіх найважливіших суспільних справах віддається найкращим – аристократії, представники якої розглядаються як наймудріші, найбільш вправні і досвідчені в політиці і, що найголовніше, найбільш добросчесні. При цьому чеснота і розум (а також багатство) в античній традиції взаємопов'язані. Тому, як зазначає Лео Штраус, незважаючи на громадянські конфлікти, які розколювали давньогрецьке суспільство, в ньому існував стійкий консенсус щодо того, кого слід розуміти під «кращими» і кому повинна бути довірена політична влада [7, с.58];

– вирішення правових колізій досягається на основі практичного міркування, що приймає до уваги не лише інтереси тієї чи іншої партії, але перш за все суспільну користь (або благо). У цілому для грецької думки характерна орієнтація на пошук блага, що розуміється практично – як благоденство, процвітання, добробут суспільства в цілому. Звідси і трактування політики як мистецтва, постійного пошуку точок рівноваги, який виключає будь-які незручні або необережні рішення, здатні завдати шкоди громадській єдності;

– виходячи з даної практичної орієнтації, найкращою визнається змішана форма правління. Її відмінною рисою є те, що вона поєднує

в собі те краще, що є у інших форм – монархії, аристократії і політії, але при цьому виявляється вільною від їх недоліків. Саме тому є підстави вважати змішану форму найбільш стійкою і найменш схильною до морального і політичного псування.

Тобто Платон, по суті, був першим першим європейським мислителем, який створив цілісну концепцію політичної справедливості, виклавши її в трактаті «Держава». Арістотель продовжує політико-етичну лінію міркувань свого вчителя, однак пропонує абсолютно інше розуміння того, як повинно бути влаштоване справедливе суспільство. Саме арістотелівське розуміння справедливості згодом стане зразком для багатьох мислителів Середньовіччя і Нового часу, а також по-своєму відродиться в етичних концепціях сучасного арістотеліанства.

Література

1. *Аристотель*. Политика. Афинская полития [Электронный ресурс] / Аристотель; [Предисл. Е. И. Темнова]. – М.: Мысль, 1997. – 458 с. – Режим доступу: <https://www.e-reading.club/book.php?book=70821>

2. *Блоха Я. Є.* Принцип справедливості у філософії Платона та Арістотеля / Я. Є. Блоха // Філософські обрії. – 2016. – Вип. 36. – С. 79-87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2016_36_10

3. *Канарш Г. Ю.* Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация : монография / Г. Ю. Канарш. – М. : Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2011. – 236 с.

4. *Платон*. Государство / Платон. – СПб. : Наука, 2005. – 193 с.

5. *Утченко С.* Политико-философские трактаты Цицерона («О государстве» и «О законах») / С. Утченко // Цицерон Марк Туллий. Диалоги: О государстве; О законах / [Сост.: Веселовский И.Н., Горенштейн В.О., Утченко С.Л.; Отв. ред.: Утченко С.Л.]. – М. : Наука, Ладомир, 1994. – С. 153-174.

6. *Федорова М.М.* Классическая политическая философия / М. М. Федорова. – М. : Издательство «Весь мир», 2001. – 224 с.

7. *Штраус Л.* Ведение в политическую философию / Л. Штраус; [пер. с англ. М. Фетисова]. – М.: Логос, Праксис, 2000. – 364 с.

1. *Aristotel*. Politika. Afinskaya politiya [Elektronniy resurs] / Aristotel; [Predisl. E. I. Temnova]. – М.: Myisl, 1997. – 458 s. – Rezhim dostupu: <https://www.e-reading.club/book.php?book=70821>

2. *Blokha Ya. Ye.* Prynysyp spravedlyvosti u filosofii Platona ta Aristotelia / Ya. Ye. Blokha // Filosofski obrii. – 2016. – Vyp. 36. – S. 79-87. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FiloFilo_2016_36_10

3. *Kanarsh G.Yu.* Sotsialnaya spravedlivost: filosofskiye kontseptsii i rossiyskaya situatsiya : monografiya / G. Yu. Kanarsh. – М.: Izd-vo Mosk. gumanit. un-ta. 2011. – 236 s.

4. *Platon*. Gosudarstvo / Platon. – SPb. : Nauka, 2005. – 193 s.

5. *Utchenko S.* Politiko-filosofskiye traktaty Tsitserona («O gosudarstve» i «O zakonakh») / S. Utchenko // Tsitseron Mark Tulliy. Dialogi: O gosudarstve; O zakonakh / [Sost.: Veselovskiy I.N., Gorenshteyn V.O., Utchenko S.L.; Otv. red.: Utchenko S.L.]. – M. : Nauka. Ladimir. 1994. – S. 153-174.

6. *Fedorova M.M.* Klassicheskaya politicheskaya filosofiya / M. M. Fedorova. – M. : Izdatelstvo «Ves mir». 2001. – 224 s.

7. *Shtraus L.* Vedenie v politicheskuyu filosofiyu / L. Shtraus; [per. s angl. M. Fetisova]. – M.: Logos, Praxis, 2000. – 364 s.

Blokha Ya. Ye.

THE IDEAS OF POLITICAL JUSTICE IN ANTIQUE PHILOSOPHY (ON THE BASIS of the views OF PLATO and Aristotle)

The article reveals the idea of political justice based on the analysis of the views of Plato and Aristotle, the representatives of the period of “high classics” in the development of Greek philosophy.

It was established that the basis of the interpretation of the category “justice” in the ancient political philosophy was a specific culture with its “polis thinking”, which was limited to a certain political community, localized in time and space (a polis).

It is figured out that Plato and Aristotle argue that a political justice is a requirement for everyone to be engaged in what is determined by his or her nature. In this sense, the best stage is a certain stable socio-political balance, in which overall consent is achieved and conflicts are resolved. In their opinion, the priority of all the most important public affairs is given to the best ones – the aristocracy, whose representatives are regarded as the wisest, most skilled and experienced in politics and, most importantly, the most virtuous. However, given that there were a large number of policies that had a different arrangement that corresponded more or less to the ideal pattern, Aristotle did not have an unambiguous answer to the question “What should be considered as fair?”, while in Plato’s opinion the question of justice gets a single and final answer on the basis of appeal to some eternal and immutable sample.

Key words: *justice, equality, inequality, monarchy, aristocracy, democracy, oligarchy, politeia.*

Надійшла до редакції 17.10.2017 р.